

ВІДГУК

офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора,
професора кафедри дошкільної та початкової освіти Комунального закладу
«Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької
обласної ради

ВАРЕЦЬКОЇ ОЛЕНИ ВОЛОДИМИРІВНИ

на дисертацію

КОЗУЛІ Віталія Михайловича

«Імплементация політики інклюзії

у Європейському просторі вищої освіти»,

представленої на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань «01 Освіта
/Педагогіка» за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»

1. Актуальність теми дослідження та її зв'язок із науковими програмами. Актуальність дослідження зумовлена євроінтеграцією України, розвитком національної системи вищої освіти як важливого елемента соціальної інклюзії, упровадженням принципів гуманізації та демократизації, соціальної справедливості й економічної ефективності суспільства, забезпечення рівного доступу до вищої освіти незалежно від статі, віку, етнічної приналежності, мови, релігії, соціального статусу, фінансового стану, стану здоров'я, тощо. Саме тому важливим є вивчення європейських стандартів соціальної інклюзії та досвіду суспільного прийняття людей з особливими освітніми потребами, вироблення толерантного ставлення до них, забезпечення процесу соціалізації.

Свою чергою, триваюча військова агресія РФ і, відповідно, поява нових соціальних груп як-от, ветерани війни, сім'ї поранених і загиблих військових, цивільні громадяни, постраждалі від бойових дій, внутрішньо переміщені особи та інші, які потребують додаткової уваги та створених відповідних умов для забезпечення рівного доступу до вищої освіти, відкриття можливостей особам з особливими освітніми потребами бути повноцінними членами суспільства, підвищує важливість дослідження. Автор обґрунтовано зазначає, що інклюзія у вищій освіті має розглядатися не лише як забезпечення доступу окремих категорій здобувачів освіти, а як комплексна політика розвитку закладів вищої освіти, спрямована на створення умов для повноцінної участі всіх учасників освітнього процесу. Однак, наразі, у вітчизняному просторі вищої освіти імплементація політики інклюзії на інституційному рівні реалізується недостатньою.

За малодослідженості вітчизняною наукою питання імплементації політики інклюзії в Європейському просторі вищої освіти, дисертаційна праця спрямована на вирішення реального питання сучасної вищої освіти, зокрема й створення інклюзивної культури, яка містить заохочення інклюзивних цінностей і практик, подолання бар'єрів участі у вищій освіті, реалізації політики рівних можливостей та соціальної справедливості.

Наукове дослідження виконано в межах тематики наукової роботи відділу взаємодії вищої освіти та ринку праці Інституту вищої освіти НАПН України «Механізми взаємодії вищої освіти та ринку праці» (НДР 0112U002214, 2022–

2024 рр.), «Механізми розвитку інноваційної діяльності університетів в умовах повоєнного відновлення України» (НДР 0125U000523, 2025–2026 рр.).

Тому заявлене дослідження В.М. Козулі «Імплементация політики інклюзії у Європейському просторі вищої освіти» є не тільки актуальним, але й актуально перспективним.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації. Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, підтверджується результатами дослідження, здійсненого дисертантом, і в цілому не викликає сумніву.

Текст дисертації свідчить про те, що автор добре розуміється на теорії, методології, методах вивчення питання, яке досліджує. Наукові положення, висунуті в даній роботі, базуються на результатах аналізу наукових джерел, нормативно-правових документів України та міжнародних документів, які регламентують розвиток інклюзивної політики у сфері вищої освіти, ураховують як традиційні, так й інноваційні наукові підходи щодо політики інклюзії у системі вищої освіти, яка перетворює людей з особливими потребами з пасивних споживачів соціальних послуг на активних, творчих громадян.

Позитивним є комплексний підхід автора до вивчення проблеми, зокрема в контексті соціального життя та навчання (соціальної інклюзії), який поєднує хронологічний історико-педагогічний аналіз, порівняльне дослідження європейського та українського досвіду й практик, результати аналізу нормативної бази, низку авторських критеріїв класифікацій документів, що регулюють процедури імплементації політики інклюзії у ЄПВО (с. 97) та розроблені рекомендації щодо вдосконалення інституційних механізмів реалізації інклюзії.

Заслуговує позитивної оцінки й визначені принципи (с. 85), цінності та підходи імплементації політики інклюзії у Європейському просторі вищої освіти (с. 120-121), а також спроба систематизувати механізми її реалізації на різних рівнях.

3. Наукова новизна і достовірність наукових положень дисертації. У дисертації отримано вагомі наукові результати. Оцінюючи дисертаційну роботу за параметром новизни, слід відзначити, що вона є цілковито очевидною. *Наукова новизна* полягає у тому, що Віталієм Михайловичем *вперше: виявлено тенденцію* використання комплексного підходу до імплементації політики інклюзії в ЄПВО (від політичної підтримки на міжнаціональному та національному рівнях до реалізації окремих проєктів щодо сприяння інклюзії та кооперації окремих університетів в альянси з метою сприяння якості, інклюзивності та конкурентоспроможності вищої освіти в рамках Болонського процесу);

– *визначено* принципи (недискримінації, рівності можливостей, доступності й універсального дизайну, поваги до різноманіття, участі й залучення, соціальної справедливості й сталого розвитку), цінності (прав людини, справедливості, різноманітності, доступності, академічної свободи, інституційної автономії та соціальної відповідальності закладів вищої освіти)

та підходи (людиноцентричний, компетентнісний, комплексний і доказово-орієнтований) імплементації політики інклюзії в ЄПВО;

– *здійснено періодизацію* розвитку феномену інклюзії в національній вищій освіті на основі принципу зміни освітньої парадигми ставлення до організації навчання осіб з особливими освітніми потребами та виділено періоди: формування законодавства про вищу освіту й захист прав осіб з інвалідністю (1991–1996 рр.); формування базового законодавства про вищу освіту й захист прав осіб з інвалідністю (1996–2009 рр.); концептуалізації інклюзії у вищій освіті (2010–2013 рр.); формалізації інклюзії у вищій освіті (2014–2018 рр.); імплементації політики інклюзії у вищій освіті (2019 р. і донині) (підрозділ 1.3., с. 73, 74);

– *розроблено класифікацію* документів за визначеними критеріями (за рівнем регулювання, ієрархією, ступенем узагальнення змісту, функційним призначенням та суб'єктами формування), що регламентують політики та процедури імплементації інклюзії в ЄПВО, що дало змогу систематизувати підходи до управління інклюзивною політикою у вищій освіті.

Вагомим науковим внеском Козулі В.М. є значне розширення та удосконалення наукових здобутків у педагогічній науці, а саме:

– поняття «інклюзивне навчання у вищій освіті» у частині його трактування як «комплексного процесу забезпечення рівного доступу до якісної освіти для людей з особливими освітніми потребами, включно з участю в навчанні, культурних заходах і житті закладу, активного зменшення виключення з освітнього процесу та створення єдиного освітнього простору для гетерогенних груп, де головним елементом є пристосування суспільства до потреб осіб з особливими освітніми потребами»;

– організаційно-управлінські, нормативно-інституційні механізми імплементації політики інклюзії в діяльність вітчизняних закладів вищої освіти на основі європейського досвіду.

4. Значення одержаних результатів для науки і практичного використання полягає у формулюванні рекомендацій, які стануть корисними для вдосконалення політики інклюзії на національному та інституційному рівнях у сфері інклюзивної вищої освіти. Розроблені пропозиції передбачають внесення змін та доповнень до чинних нормативно-правових актів, що регулюють інклюзивне навчання в ЗВО та вдосконалення інструментів відображення інформації про інклюзію у вищій освіті в Державній службі статистики України. Вони можуть бути використані органами управління освітою, керівниками закладів вищої освіти, структурними підрозділами університетів, відповідальними за забезпечення доступності та якості освітнього процесу для формування інклюзивного, соціально відповідального безбар'єрного освітнього середовища, підвищення професійної компетентності працівників ЗВО та впровадження механізмів моніторингу реалізації інклюзивної політики.

Крім цього, отримані результати створюють теоретичне підґрунтя для подальшого вдосконалення політики інклюзії у вищій освіті України, розроблення національних стратегій, інституційних програм розвитку

й навчально-методичних матеріалів з проблеми інклюзій.

5. Повнота викладу основних результатів дисертації в публікаціях здобувача. Основні наукові положення, ключові теоретичні висновки та практичні рекомендації дисертаційного дослідження В.М. Козулі відображено у 4 наукових публікаціях, оприлюднених у 3 провідних наукових фахових виданнях України в галузі педагогіки категорії «Б» одному закордонному виданні, а також у 3 доповідях у збірниках наукових конференцій різного рівня. Загальна кількість публікацій, їхній фаховий рівень, географія апробації (Київ, Львів, Мадрид) дають повні підстави для висновку, що наукові результати дисертації повною мірою висвітлені, а зміст опублікованих праць відповідає заявленій темі.

Результати аналізу опублікованих праць здобувача дозволяє стверджувати, що їхній зміст повністю репрезентує логіку та етапи розгортання наукового пошуку:

- теоретико-методологічне підґрунтя дослідження, сутність інклюзивного середовища та дефініційний аналіз понятійного апарату (зокрема категорій «інклюзія» та «інклюзивне навчання») знайшли своє детальне відображення у самостійних статтях автора у провідних фахових виданнях України та матеріалах всеукраїнських конференцій, що відповідає першому завданню дисертації;

- еволюція наднаціонального регулювання, аналіз глобальних інструментів Болонського процесу та структурування європейських документів отримали належне висвітлення у закордонних періодичних виданнях (зокрема, в австрійському науковому журналі *Österreichisches Multiscience Journal*) та на міжнародних наукових майданчиках (зокрема, у м. Мадрид, Іспанія), що підтверджує глибоку компаративну спрямованість роботи й репрезентує результати другого розділу дисертації;

- прикладні аспекти дослідження, результати системного SWOT-аналізу стану безбар'єрності у вітчизняній вищій школі та обґрунтування концептуальних засад імплементації моделі інклюзивної політики в Україні опубліковані у співавторстві та одноосібних статтях здобувача у фахових виданнях, а також оприлюднені на масштабних профільних заходах, що повністю охоплює третє завдання кваліфікаційної праці.

6. Характеристика структури та змісту дисертації. Обґрунтованою і логічною є структура дисертації, яка презентована вступом, трьома розділами, висновками до розділів, висновками, списком використаних джерел, дев'ятьма додатками, що відповідає вимогам до дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Зміст кожного розділу підпорядковано меті та завданням дослідження, а підсумками є наукові висновки. Додатки доповнюють теоретичний, практичний матеріал основної частини праці.

Дисертант на високому науковому рівні обґрунтував вибір теми, визначив мету, завдання, методи дослідження.

Об'єкт і предмет дослідження відповідають його меті та завданням. Об'єктом дослідження Віталій Михайлович визначив політику інклюзії в Європейському просторі вищої освіти. Мета цього дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні імплементації політики інклюзії в Європейському просторі вищої освіти й розробленні рекомендацій щодо її імплементації у сферу вищої освіти України.

Дослідником визначено 5 основних завдань, які реалізовувались на різних етапах наукового пошуку. Для їх здійснення використовувався систему взаємопов'язаних дослідницьких методів, котрі досить докладно схарактеризовано у дисертації.

Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок. Суттєвою є фактологічна насиченість змісту дисертації, яка побудована на основі 196 наукових джерел, з яких 65 іноземною мовою. Текст дисертації належним чином ілюстровано 23 таблицями та 4 рисунками, які наочно представляють результати дослідження й допомагають простежити наукову аргументацію та оцінити науковий внесок дисертанта. Принагідно варто наголосити на послідовності, узгодженості викладу матеріалу, що віддзеркалює наукове бачення дисертанта і свідчить про його здатність до логічності у формуванні концептуальної основи дослідження.

Перший розділ «Політика інклюзії у сфері вищої освіти як предмет наукового дослідження» (с. 25-77) демонструє високу теоретичну культуру здобувача під час систематизації та аналізування теоретичних засад політики інклюзії у вищій школі. Проаналізовано поняттєво-термінологічний апарат та уточнено сутність базових понять «політика» (с. 43), «інклюзія» (с. 43-45), виокремлено спільні й відмінні риси в тлумаченні останнього (с. 45), систематизовано визначення категорії «інклюзія в освіті» (с.48), «інклюзивна освіта» (с. 49-53), «інклюзивне навчання»(с.53-56), «інклюзивне освітнє середовище» (с. 53), «інклюзивна освітня політика» (с. 56-57) у науковому й законодавчому аспектах, а також співвідношення категорій «інклюзія», «інклюзія в освіті» та «інклюзія у вищій освіті» (с. 57-58) із визначенням їх змістовного наповнення. Водночас дисертант не просто реферує понятійно-термінологічний апарат, а чітко розмежовує категорії «інклюзивна освіта» та «інклюзивне навчання у вищій освіті», висловлює власне бачення інклюзивного навчання у вищій освіті (с. 58).

Заслуговує на схвалення усвідомлення дисертантом думки щодо існування й дотепер (попри досягнутий прогрес у цьому питанні) дискримінації та інших перешкод на шляху до повноцінної участі осіб з ООП в житті суспільства; наслідків соціальної ізоляції (нижчі рівні освіти, доходів, конкурентоспроможності на ринку праці, задоволеності життям та більш високі рівні бідності, витрати на охорону здоров'я), а також важливості зміни суспільного ставлення до людей з ООП завдяки формуванню інклюзивної культури й в системі вищої освіти (підрозділ 1.2), що спонукає на подальші розвідки. Розкриття феномена інклюзії у вищій освіті на основі історіографічного підходу, результатів проголошення актів міжнародного

законодавства й законодавства України дозволило дисертанту з опертям на принцип зміни освітньої парадигми виокремити періодизацію трансформації ставлення до організації навчання осіб з ООП (п'ять етапів від 1991 року донині) відповідно до міжнародних стандартів – від загального визнання права на освіту як одного з основних прав людини до розуміння доцільності інклюзії в освітньому середовищі (с. 73, 74 підрозділ 1.3), а також окреслити недоліки (с. 69) та термінологічні колізії (с. 71) законодавства України, визначити важливість соціальної інклюзії, надання певної підтримки в освітньому процесі, необхідність розроблення методики впровадження методології оцінювання економічних та соціальних витрат, пов'язаних з перешкодами на шляху до повноцінної участі людей з ООП в житті соціуму, що зумовлює необхідність проведення подальших поглиблених досліджень цього напрямку.

Другий розділ *«Реалізація політики інклюзії в європейському просторі вищої освіти»* (с. 78-124) показує високий рівень володіння здобувачем компаративними методами дослідження. Оцінюючи реалізацію політики інклюзії в ЄПВО, автор детально проаналізував значний масив першоджерел – від Празького 2001 р. до Римського 2020 р. та Тиранського 2024 р. комюніке міністрів Болонського процесу, висвітлив власне бачення щодо принципів зміцнення соціального виміру вищої освіти у ЄПВО, задекларованих у Римському комюніке, та їх зв'язок з імплементацією політики інклюзії у вищу освіту (с. 85-86, табл. 2.1), визначити соціальну компоненту як центральний елемент імплементації політики інклюзії (с. 87), висвітлити еволюцію підходу до імплементації політики інклюзії у Європейський простір вищої освіти (за комюніке конференцій міністрів країн-учасниць Болонського процесу, с.88-89, табл. 2.2), показники оцінювання імплементації політики інклюзії у вищу освіту країн-учасниць Болонського процесу (с. 90). Експертна цінність розділу посилюється розробленням багатовимірної класифікації цих документів, що регулюють процедури імплементації політики інклюзії у ЄПВО (с. 97, табл. 2.3). Тенденцією системи вищої освіти в ЄПВО (с. 99).

Окремої уваги заслуговує проведений автором глибокий проведення комплексного та системного аналізу найкращих практик (підрозділ 1.3) імплементації політики інклюзії в ЄПВО на інституційному рівні (європейських університетів-лідерів – Трініті-коледжу Дубліна, Університету Барселони, Утрехтського університету), що дозволило виокремити дієві інструменти (стратегії EDI, менторські програми), які стали емпіричним підґрунтям роботи.

У третьому розділі *«Концептуальні засади імплементації політики інклюзії у вітчизняному просторі вищої освіти»* (с. 125–180) здобувач переходить до прикладного аналізу українського контексту регулювання інклюзії з 2019 року, здійснює спробу неупередженого осмислення тих процесів, завдяки яким відкриває нові горизонти наукових обґрунтувань необхідності розвитку інклюзивної вищої освіти як філософії.

Позитивно відметемо використання здобувачем матриці SWOT-аналізу, за допомогою якої він об'єктивно розкрив розрив між декларативними нормами національного законодавства (зокрема Постанови КМУ від 10.07.2019 №635)

та реальним станом фінансового, кадрового й архітектурного забезпечення ЗВО (підрозділ 3.1)

Важливим етапом дослідження стало вивчення найкращих практик імплементації політики інклюзії на інституційному рівні, зокрема нормативно-правове, освітньо-програмове, матеріально-технічне забезпечення організації освітнього процесу для студентів з ООП. Узагальнено результати дослідження практики імплементації політики інклюзії на інституційному рівні у вітчизняних ЗВО (с. 150-151, табл. 3.2), представлено результати аналізу переваг та недоліків політики університетів щодо доступності освіти для студентів з ООП (с. 152, табл. 3.3), висвітлено показники оцінювання організації освітнього процесу для студентів із ООП (с. 153-154, табл. 3.4) та інфраструктури й матеріально-технічного забезпечення університетів для організації ефективного освітнього процесу для студентів з ООП (с. 155-156, табл. 3.5), систематизовано сильні та слабкі сторони імплементації інклюзивного освітнього середовища у системі вищої освіти України, а також зовнішні можливості й загрози для забезпечення інклюзивного навчання (табл. Г.1 Додаток Г).

Сформованість інклюзивного освітнього середовища розглянуто на практичному прикладі чотирьох українських університетів (підрозділ 3.2.).

Логічним завершенням дослідження стало проектування цілісної моделі (с. 177, рис. 3.3), у якій автор запропонував конкретні нормативні кроки як для національного рівня (зміни до Закону України «Про вищу освіту» (с.162, табл. 3.7), доповнення до Постанови КМУ «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання в закладах вищої освіти» від 10.07.2019 № 635 (с. 163-164, табл. 3.8), Рамкового стандарту МОН України (с.165-167, табл. 3.9), Міністерству освіти та науки України – для вирішення проблеми кадрового потенціалу забезпечення інклюзивного навчання у ЗВО на базі вивчення найкращих практик європейських університетів (с. 167-168), виправлення суттєвих недоліків щодо відображення статичної інформації про інклюзію у вищій освіті Державною службою статистики України й необхідні зміни (с. 168-169), так і для інституційного рівня університетів на базі концепції інклюзії як «залучення» (с. 173-176).

Загальні висновки дисертації є структурованими, повністю впливають із логіки трьох розділів, змістовно узгоджені з п'ятьма поставленими завданнями та репрезентують сформовану наукову зрілість здобувача наукового ступеня.

7. Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження, вважаю за необхідне висловити окремі зауваження:

1. У роботі переважає теоретико-аналітичний характер дослідження, тоді як результати емпіричного вивчення реального стану інклюзивності вітчизняних різних типів закладів вищої освіти представлені недостатньо.

2. Попри здійснений ґрунтовний аналіз понятійного апарату, потребує додаткового уточнення розмежування понять «політика інклюзії», «інклюзивне освітнє середовище» та «організація інклюзивного навчання», оскільки ці поняття мають різні рівні функціонування.

3. Запропоновані механізми реалізації інклюзивної політики мають значний теоретичний потенціал, однак потребують подальшого розроблення критеріїв оцінювання їх ефективності.

4. У роботі основна увага приділена особам з особливими освітніми потребами, водночас сучасна європейська концепція соціальної інклюзії охоплює ширше коло питань забезпечення рівності та різноманіття у вищій освіті.

5. Окремі рекомендації щодо інституційного забезпечення інклюзії потребують додаткового аналізу з урахуванням ресурсних можливостей різних типів закладів вищої освіти.

Висловлені зауваження мають дискусійний характер і не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи.

8. Загальний висновок. Дисертаційна робота Козулі Віталія Михайловича «Імплементація політики інклюзії у Європейському просторі вищої освіти» є завершеним науковим дослідженням, у якому вирішено актуальне наукове завдання щодо теоретичного обґрунтування та вдосконалення механізмів реалізації політики інклюзії у сфері вищої освіти.

Робота має наукову новизну, теоретичне та практичне значення, відповідає вимогам, встановленим до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки.

Отже, дисертаційне дослідження здобувача ступеня доктора філософії Козулі Віталія Михайловича на тему «Імплементація політики інклюзії у Європейському просторі вищої освіти» виконане на високому науковому рівні, повністю відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 р. та чинного «Порядку присудження ступеня доктора філософії...», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами).

Офіційний опонент

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри дошкільної та початкової освіти
Комунального закладу «Запорізький
обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти»
Запорізької обласної ради

Олена ВАРЕЦЬКА

Підпис Олени ВАРЕЦЬКОЇ засвідчую

Завідувач організаційно-методичного центру
Комунального закладу «Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти»
Запорізької обласної ради

Євгенія САМАРСЬКА